Bormla
425 Sena Parroċċa
1586 – 2011

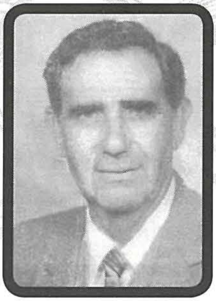

Kitba ta' Joseph R. Gatt

It-Twaqqif tal-Parroċċa - Ftit Storja

Aktarx li l-ewwel tagħrif uffiċjali dwar il-parroċċa ta' Bormla nsibuh fil-Vista Appostolika li kien għamel f'Malta l-Inkwiżitur Mons. Pietro Dusina fl-1575. Mons. Dusina mar Bormla fid-19 ta' Frar, 1575. Dakinhar żar il-knisja ta' Santa Marija tas-Sokkors li fiha sa minn qabel l-Assedju l-Kbir (1565) kienu jamministraw xi sagramenti. Imma ġara li fl-Assedju l-Kbir l-abitanti ta' Bormla trekknu fil-Birgu. Fir-rapport tiegħu, fost l-oħrajn, Mons. Dusina jgħid li din il-Knisja ma kellhiex rettur imma kienu jieħdu ħsiebha tliet prokuraturi lajċi, jgħid li kienet mibnija tajjeb u li kienet miżmuma sewwa. Kellha altar maġġur u altari oħrajn, aktarx tnejn. Ma kellha ebda piżijiet u dħul, iżda fiha kien jinżamm is-Sagrament.

Il-faċċata tal-Knisja Parrokkjali u Kolleġġjata ta' Bormla.

Dusina jgħidilna wkoll li kienet tagħmel mal-parroċċa tal-Birgu u li dik il-ħabta f'Bormla kienu jgħammru madwar 1,200 persuna.

It-Talba għall-Parroċċa

Dakinhar tal-vista saret talba min-nies ta' Bormla biex ikollhom qassis imħallas minnhom stess ħalli jibda jamministra s-Sagramenti Mqaddsa u jiċċelebra l-quddiesa. Dusina wara li fehem ir-raġunijiet tagħhom, laqa' t-talba tagħhom u ordna biex jinħatar qassis regolari. Dan tista' tgħid li kien l-ewwel pass biex Bormla, aktar tard, titwaqqaf parroċċa indipendenti. Dak iż-żmien kemm Bormla u kemm l-Isla kienu jagħmlu mal-Paroċċa tal-Birgu. Il-Kappillan tal-Birgu aċċetta li l-Knisja ta' Bormla jkollha rettur, imma dan biex jgħammed biss f'każ ta' emerġenza; il-Magħmudijiet kellhom jibqgħu dritt tiegħu u jsiru fil-Birgu. Għall-ewwel, Bormla kellha bħal Viċi Rettur lil Dun Salv Burlò.

L-Isla kienet diġà nfirdet minn dik tal-Birgu fil-1581, imma dik ta' Bormla ħadet iż-żmien tagħha. L-abitanti ta' Bormla kienu parti integrali mill-Parroċċa ta' San Lawrenz, marbuta u dipendenti għal kollox mill-knisja ta' San Lawrenz u obbligati jgħammdu u jirċievu s-Sagramenti l-oħra fil-Knisja Parrokkjali tal-Birgu. Imma l-Bormliżi riedu jkollhom il-parroċċa tagħhom, u mhux aktar dipendenti minn dik tal-Birgu, u b'identità kollha tagħha, bi knisja parrokkjali tagħhom, bil-kappillan u l-kleru tagħhom. Ma kienx li wieħed jaqbad u joħloq parroċċa minn ommha.

Wara, madwar is-sena 1586, Bormla nqatgħet mill-Parroċċa tal-Birgu u saret parroċċa indipendenti għaliha, bl-ewwel Kappillan ikun Dun Mikiel Cap. Hawn ta' min ifakkar li t-talba biex issir paroċċa tressqet quddiem Mons. Pietro Francesco Costa, supretendent tal-Isqof Tommaso Gargallo (1578 – 1614), fl-1 ta' Ġunju 1584 mill-prokuraturi ta' Bormla Benedetto Rosso, Domenico de Mondina, Gerolomo Russo u Marino Gawdisio. Dan kollu nafuh minn kuntratt li sar quddiem in-nutar Andrea Albano. Sa issa l-edit tal-erezzjoni tagħha f'parroċċa, għadu ma nstabx, u b'hekk la nafu sewwa sew min ħarġu u meta sar u wisq anqas meta l-ewwel kappillan ħa l-pussess. Imma mill-arkivju parrokkjali ta' Bormla nafu li l-ewwel reġistru ta' magħmudijiet fil-"Parrocchiale Chiesa di Burmla del Anno 1567" jurina l-magħmudijiet li saru fl-ewwel ta' Jannar, 1587 u oħrajn fl-istess xahar.

Issa la l-knisja ġiet magħżula biex tkun il-knisja parrokkjali kellha

bżonn li jkollha fonti tal-magħmudija, armarju fil-ħajt biex fih jinżammu ż-żjut imqaddsa, ir-reġistri parrokkjali tal-magħmudijiet, taż-żwiġijiet, tal-imwiet u oħrajn mitluba mill-knisja, u dar għall-kappillan.

Mill-ewwel Vista tal-Isqof Tommaso Gargallo fl-1602 li għamel f'Bormla nafu li l-knisja kienet magħrufa b'***Sanctae Mariae Conceptionis del Soccorso*** u li kellha xi legati. Visti Pastorali oħra jagħtuna aktar tagħrif.

Il-Knisja Titkabbar

Mal-medda taż-żmien l-għadd tan-nies beda joktor u joktor. Il-knisja saret żgħira wisq; kien hemm il-ħtieġa li jkun hemm waħda akbar u aħjar. Madwar ħamsin sena wara (1730), kabbruha, żejnuha u fi żmien il-Kappillan Dun Gio-Battista Crispo (1728-59) ġiet ikkonsagrata fil-25 ta' Mejju 1732 mill-Isqof Paolo Alpheran De Bussan (1728-57) u fi żmien il-Granmastru Antonio Manoel de Vilhena (1722-36). Lapida, 'il fuq mill-fonti tal-magħmudija tfakkar din il-ġrajja.

It-Talba għall-Kolleġġjata

Kien ilu f'moħħ il-Kappillan Dun Ġużepp Bezzina u saċerdoti oħra li l-knisja ssir santwarju. Imma kien hemm ħsieb ieħor li l-Parroċċa l-ewwel issir Kolleġġjata mżejna b'dawk il-privileġġi li bihom huma mżejnin Parroċċi oħra barranin. B'hekk tkun ta' ġieħ kbir li jista' jkollha parroċċa. Dan il-ħsieb ta' 'Kolleġġjata' ngħoġob. Il-kappillan, il-qassisin u l-Bormliżi ħadmu fuq li ħadmu biex kisbu dan il-ġieħ sa mis-sena 1818 meta twaqqfet deputazzjoni bil-għan li tressaq it-talba formali lill-Isqof Ferdinando Mattei (1807-29) biex iressaq it-talba lis-Santa Sede. Il-Papa Piju VII (1800-23) laqa' t-talba u ħareġ id-digriet f'Ġunju1822. Il-Knisja Parrokkjali ġiet eretta f'Kolleġġjata Insinji bil-Motto FLANGAR NON FLECTAR – NITFARRAK IŻDA MA NĊEDIX. Il-Kappillan Dun Ġużepp Bezzina nħatar l-ewwel Arċipriet-Kurat. Kopja tat-talba u d-digriet insibuhom fl-Arkivju tal-Kolleġġjata. Il-knisja ta' Bormla saret is-sitt Kolleġġjata f'Malta u t-tielet waħda fil-Kottonera. Bit-tħabrik tal-Isqof Gaetano Pace Forno (1857-74) il-Kapitlu ġie ddekorat bis-salib pettorali miżmum b'kurdun tal-ħarir ikħal b'fili tad-deheb, fil-bidu kien biss tal-ħarir ikħal. B'digriet ieħor tal-Papa Piju X fl-1906 il-kapitlu kiseb id-dritt tal-użu tal-mazza kapitulari.

Knejjes u Kunventi

F'Bormla minbarra l-knisja parrokkjali nsibu wkoll l-Oratorju tad-Duluri (tal-fratellanza tal-Kurċifiss), il-Knisja u l-Kunvent tal-Patrijiet ta' Santa Tereża, Karmelitani (Skalzi), il-knisja ta' San Pawl, il-Kunvent ta' Santa Margerita, il-knisja tal-Istitut ta' San Ġużepp u Dar għall-Anzjani mibnija (f'lok l-istitut) u miftuħa f'Diċembru 1999. Knisja oħra hi ta' San Ġwann t'Għuxa mibnija mill-ġdid fl-1682 flok oħra qadima li kienet 'il barra mis-swar ta' Bormla. Ma' dawn insemmu wkoll il-kappelli ta' San Tumas, tas-Sorijiet Franġiskani, tal-Orsolini u ta' Mother Teresa – Missjunarji tal-Karità u ċ-Ċimiterju tal-Erwieħ, (Pesta 1676, li ma għandu l-ebda użu).

Kien hemm knisja żgħira ta' San Franġisk de Paula, fix-xatt ta' Kordin, li ma għadhiex teżisti, għax twaqqgħet biex saret parti mill-bini tat-tarzna kif ukoll il-bini ta' madwar ix-xatt ta' Bormla.

Għad fadal xi fdalijiet tal-ewwel knisja tas-Sokkors mirduma madwar l-aħħar kwart tas-seklu 17, taħt il-bini ta' Triq il-Ġdida, illum Triq l-Inkurunazzjoni, lejn il-Mina ta' Santa Liena. B'xorti tajba dawn il-fdalijiet ġew mikxufa madwar l-1946 meta kienet qiegħda ssir rikostruzzjoni ta' Bormla. Jien rajtha bħal ħafna oħrajn. Din tidher li kellha partijiet imħaffra fil-blat. Vers mill-iskrittura, fil-għoli tal-arkata jaqra **Patrum Maria Virgo Genuit.** Wara xi żmien rajnieha qed tinħeba mill-ġdid taħt l-art, imma llum irħama 'l fuq mill-bieb tfakkar din il-knisja. Fis-seklu sbatax il-knisja ġiet ipprofonata u ftit ftit intesiet. Maż-żmien parti minnha ġiet magħquda ma' binja u nħbiet għal kollox. Mhux il-każ li f'din il-kitba ngħidu aktar dwar din il-knisja.

IL-FESTA tiġi ċċelebrata fit-8 ta' Diċembru bil-mużika ta' Mro. Carlo Diacono. Mill-Vista Pastorali (1693-94) nafu li fl-aħħar kwart tas-seklu sbatax il-festa kienet ġa ssir b'solennità kbira u purċissjoni bil-vara wara nofsinhar, u purċissjoni oħra f'Mejju fil-festa tal-Madonna tal-Purità. Purċissjonijiet oħra llum isiru fil-festi tad-Duluri, tal-Ġimgħa l-Kbira u ta' Kristu Rxoxt, ta' Pentecoste, tal-Madonna tar-Rużarju u ta' San Ġużepp.

Fratellanzi, Statwi u Pittura

Qabel ma l-knisja saret parroċċa twaqqfu l-fratellanzi tas-Ssm Sagrament, u wara dawk tal-Kurċifiss, tal-Kunċizzjoni, ta' San Andrija, tar-Rużarju, ta' San Mikiel, ta' San Ġużepp, ta' Sant'Agata, is-Soċjetà San

L-istatwa tal-ġebel ta' Sant'Elija, li ħelsitha mill-qilla tal-gwerra

Vinċenz de Paula, is-Solidalità tal-Qassisin u kongregazzjonijiet oħra, li llum ħafna minnhom spiċċaw.

Saru l-vari ta' San Mikiel, Sant'Agata, Madonna tar-Rużarju, il-vara titulari ta' Marija Immakulata, minquxa fl-injam u wara maħduma fil-fidda (1905), il-vari tal-Ġimgħa l-Kbira, u ta' Kristu Rxuxtat (mogħti mill-fratell Celestiono Sacco fl-1741), u Santu Kruċ (tas-Salib). Naraw Kurċifiss kbir, antik u impressjonanti, miġjub minn Kandja fi Kreta, bi storja kurjuża u interessanti. Inġiebu minn Ruma tliet Korpi Santi, ta' Santa Klara u San Onoratu. Dawn narawhom fil-mensa tal-artali. Il-fdalijiet ta' San Klement narawhom fl-artal tal-Oratorju u l-Magħmudija ta' Kristu minn San Ġwann.

Bormla kellha diversi statwi tal-ġebel fit-triqat imma tilfet ħafna minnhom, għajr dawk ta' Marija Immakulata ta' quddiem il-knisja u ta' San Elija ta' ħdejn il-knisja ta' Santa Tereża. Kunċizzjoni fi Triq il-Kunċizzjoni, id-Duluri ta' fejn l-Oratorju u oħra fiċ-Ċimiterju tal-Pesta (1675-76) fi Sqaq l-Erwieħ, il-Madonna tal-Karmnu fi Triq Nelson. Dan kollu sar ħtija tal-gwerra u tar-rikostruzzjoni li saret wara t-tieni gwerra dinjija, biex saret BORMLA tal-lum, b'hekk tilfet ukoll bosta bini qadim u turġien ta' xi triqat biex inbnew triqat, pjazez u binjiet ġodda u moderni. Bormla tilfet ħafna mill-karatteristika antika tagħha.

Statwi Mitlufa

Bormla tilfet l-istatwi tal-ġebel ta' San Pawl fi Pjazza Gavino Gulia, tal-Madonna tal-Karmnu fil Pjazza Bonnici, tal-Kunċizzjoni fejn il-Bieb ta' Santa Liena, ta' San Andrija fi Triq ix-Xatt ta' Bormla, tal-Kunċizzjoni

fi Pjazza Paolino Vassallo dari kantuniera ma' Sqaq il-Kunċizzjoni (illum bejn Triq ir-Regatta). Hawn ta' min ifakkar li Bormla tilfet 'Bieb Bormla' li kien jagħti għall-inħawi ta' Kordin meta kienu qed jinbnew il-baċiri ta' wara l-Isla u biex hekk saret il-mina ta'Għajn Dwieli (Għajn Dwieli Bridge) taħt il-Kwartier ta' San Pawl. Baqa' biss isem triq Bieb Bormla.

Pittura

Kif nafu l-knisja hija ddedikata lit-tnissil bla tebgħa tal-Verġni Marija. Il-prospettiva sublimi tal-kor u d-dekorazzjoni tal-koppla u s-saqaf bil-pittura ta' Ġużeppi Calì, Virgilio Monti u Pawlu Camilleri Cauchi jagħnu l-knisja. Pietru Pawl Caruana pitter il-kwadru Titulari. Dan ġie nkurunat mill-Kardinal Domenico Ferrarta fis-sena 1905, u ħamsin sena wara, il-Kardinal Frederico Tedeschini żejnu bi stillarju tad-deheb u ħaġar prezzjuż. Artisti oħra fosthom Gian Nikol Buhagiar, Rokku Buhagiar, Francesco Zahra, Alessio Erardi u oħrajn għamlu l-kwadri tal-artali. Ix-xogħlijiet ta' Carlo Gimach, Tumas Madiona, Gius. Calleja, Antonio Zammit, Gius. They u oħrajn narawhom fis-sagristiji, fl-Awla Kapitulari u fl-Oratorju tal-Kurċifiss.

Sur Kbir Iħaddanni

Bormla rat telgħin is-swar u l-ħitan qawwija jħaddnuha u fl-1720 kisbet it-titlu ta' *CITTÀ COSPICUA* mill-Gran Mastru Marc'Antonio Zondadari (1720-22), bil-motto *Ingens Amplectitur Agger* (Sur kbir iħaddanni). Fuq il-Bieb ewlieni ta' Santa Liena hemm kitba bil-Latin li f'ilsienna tgħid u tfakkar ġrajjet dawn is-swar li tlestew fl-1736. L-ewwel ġebla tagħhom tqiegħdet fit-30 ta' Diċembru 1638 fuq l-Għolja ta' Santa Margerita. F'ilsienna tgħid ukoll "*Dan is-Sur inbena għal aktar difiża ta' dawn il-portijiet fuq disinn tal-Kardinal Vincenzo Marculano da Firenzuola u fi zmien il-Gran Mastri J.P. Lascaris, Raymond Perellos, Marc'Antonio Zondadari u Antoine Manoel de Vilhena.*"

L-arma tagħha hija siġra tal-Qoton fuq sfond isfar meħuda mill-istemma tal-Gran Mastru Nicola Cottoner (1663-80). Illum il-popolazzjoni ta' Bormla tlaħħaq madwar 6,500 u 1800 familja.

Il-Mexxejja Pastorali

Fil-medda ta' 425 sena l-parroċċa kellha dawn il-mexxejja pastorali li

ħadmu mill-aħjar tagħhom biex jaraw li l-knisja tiżżejjen u l-parroċċa ta' Bormla tiżviluppa u tiġi 'l quddiem spritwalment u materjalment.

L-Ewwel Kappillani

Dun Mikiel Cap	1586-1642
Dun Palmerino Cap	1642-1661
Dun Domenico de Modica	1661-1662
Dun Francesco Asciach	1662-1668
Dun Gio-Maria Barbara	1669-1689
Dun Paolo Lamagna	1689-1690
Dun Gioacchino Vella	1690-1697
Dun Cosmano Zarb	1697-1699
Dun Gioacchino Fabri	1699-1714
Dun Giuseppe Fabri	1714-1717
Dun Giov. Crisostomo Crispo	1717-1728
Dun Giov-Battista Crispo	1728-1759
Dun Gio-Battista Caruana	1759-1765
Dun Antonio Muscat	1765-1793
Dun Salvatore Fenech	1793-1803
Dun Salv. Montebello	1804-1809
Dun Gius Bezzina	1809-1823

Arċiprieti - Kurati Kolleġġjata

Kan. Arċipriet Dun Gius. Bezzina	1823-1824
Kan. Dun Giov. Francesco Lia	1825-1826
Kan. Dun Anton Scasciato	1826-1834

Vigarji - Kurati

Dun Giuseppe Schembri	1834-1849
Dun Mikiel Albanese	1849-1852

Vigarji – Kurati

Kan. Costantino Perovich	1852-1858
Kan. Rosario Mercieca	1858-1877
Kan. Giuseppe Mercieca	1877-1879
Kan. Gwann Schembri	1879-1891
Kan. Giuseppe Azzopardi	1891-1913

Kan. Paolo Caruana	1913-1929
Kan. Anton Camilleri	1930-1942
Kan. Karm Cutajar	1942-1947
Kan. Alwiġ Abela	1947-1972

------------(l-aħħar Vig. Kurat)-----------

Arċiprieti

Kan. Dun Mikiel Albanese	1852-1879
Kan. Anton Albanese	1879-1885
Kan. Vinċenz Sapiano	1885-1891
Kan. Vincenzo Despot	1891-1895
Kan. Salvatore Portughese	1895-1902
Kan. Ġwann Cauchi	1902-1929
Mons. Arċip. Domenico Cutajar	1930-1963
Kan. Ġużeppi Cassar	1963-1968
Kan. Gużeppi Burlò	1969-1973
Kan. Victor Cilia	1973-1995
Kan. Joe Mifsud	1995-

------------(l-Arċipriet Preżenti)-----------

Għeluq

Din il-kitba hija biss farka minn ġrajjet il-Parroċċa tagħna, ftit mużajk u battuti mill-Parroċċa ta' Marija Immakulata f'għeluq l-425 sena mit-twaqqif tagħha.

Bijografija għand il-kittieb ta' dan l-artiklu
Floriana – 30 ta' Awwissu 2011.

Il-Madonna tal-ġebel li kien hemm faċċata tal-Mina ta' Santa Liena bil-bini mġarraf tal-gwerra. Qabel kienet flok dik li hemm ħdejn iz-zuntier tal-knisja.